

Jukka Mäkinen & Arno Kourula

Yritysvastuun politiikkaa

Yritysvastuusta on tullut yhteiskunnassamme elävä päivänpoliittisen keskustelun aihe. Akateemisessa maailmassa yritys vastuu nähdään puolestaan epäpoliittisena kysymyksenä. Tarkasteltaessa akateemista yritys vastuudebattia moraalisen työnjaon käsitteen avulla näkyviin tulee kuitenkin poliittinen ohjelma, jolta puuttuvat poliittiset perustelut. Tilanteen korjaaminen vaatii merkittävää poliittisen teorian panosta akateemiseen yritys vastuukeskusteluun.

Pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin katsotaan olevan kriisissä: yhteiskunnassamme on käynnissä poliittisen vallan uusjako.¹ Tässä prosessissa perinteinen poliittisten ja sosiaalisten instituutioiden valta saa uusia muotoja, ja julkisten rakenteiden vastuita siirtyy yhä enemmän taloudellisille instituutioille ja toimijoille. Muutoksen taustalla nähdään usein uusliberaalit tulkinnat globalisaation vaatimista yhteiskunnallisista käytännöistä.² Globaalien, kansallisten ja paikallisten voimien leikkauspisteissä ope roivat liikeyritykset³ voivat toimia tämän vallan uusjaon kanavina, ja niistä näyttäisi tulevan merkittäviä yhteiskunnallisen vastuun kantajia.

Kun uusliberalismin väitetään rantautuneen Suomeen⁴, yritys vastuusta on tullut samalla kuuma puheenaihe tiedotusvälineissä: Kemijärvi–Stora Enso, Bochum–Nokia ja Turkmenistan–Nokia/NSN ovat tuttuja tapauksia. Teemaa puidaan myös akateemisen maailman foorumeilla, liike-elämän ammattilaiset ja tieteilijät kokoontuvat pyöreiden pöytien ympärille debatoimaan yritys vastuusta, ja aiheesta voi päätyä väittelemään lähikapakassa.

Vaikka yritys vastuu on yhteiskunnallisessa arjessa poliittinen aihe, sitä lähestytään akateemisessa maailmassa pääsääntöisesti epäpoliittisena kysymyksenä. Sitä käsitellään etenkin liike-elämän etiikan ja liiketaloustieteen aloilla, joissa liikeyrityksille määritellään yhä laajempia yhteiskunnallisia velvollisuuksia.⁵ Vastuullisen yrityksen olisi mentävä vapaaehtoisesti eksplisiittisiä taloudellisia intressejään ja lain vaatimuksia pidemmälle sosiaalisten tehtävien ja yhteiskunnallisten päämäärien tavoittelussa.⁶ Akateemisen valtavirran perusteet laajennetulle yritys vastuulle eivät kuitenkaan ole poliittisia vaan instrumentaalisia. Alalla korostetaan sitä, että laajan yritys vastuun tekniikat ovat yrityksissä strategisessa käytössä siten, että yritysten suorituskyky tehostuu.⁷ Ihanteena onkin yritys, jolla on hallussaan mahdollisimman laajan yritys vastuun työkalut tehokkaasti integroituna sen kilpailustrategiaan.⁸ Akateemisessa keskustelussa on usein kyse tämän strategisen yritys vastuun kehittelystä ja sen käytännön tavoittelun seuraamisesta ilman normatiivisia kannanottoja ja keskustelua yhteiskunnasta.⁹

Artikkelimme tavoite on tuoda julki yritys vastuun poliittisuus ja saattaa poliittinen yritys vastuu poliittisen

teorian piiriin. Näihin haasteisiin vastaaminen vaatii ylittämään sellaisen tieteellisen työnjaon, jossa liiketaloustieteen ja liike-elämän etiikan yritys vastuukäsitykset sekä poliittisen teorian yhteiskuntakäsitykset eivät kohtaa. Luonteva tapa edetä on esitellä integroiva käsite, joka tuotuna kyseisten tieteenalojen rajapinnalle mahdollistaa tiederajat ylittävän ilmiön poliittisen luonteen systemaattisen tarkastelun. Näemme *moraalisen työnjaon* tällaisena käsitteenä.

Poliittisessa filosofassa moraalisen työnjaon käsite viittaa yhteiskunnallisen vastuun jakoon keskeisten poliittisten ja sosioekonomisten instituutioiden ja toimijoiden välillä. Osoitamme, että käsite mahdollistaa yritys vastuun poliittisen luonteen hahmottamisen ja yhdistää hedelmällisesti poliittista teoriaa ja liiketaloustieteen ja liike-elämän etiikan yritys vastuukeskusteluja. Väitämme, että ilman tätä näkökulmaa yritys vastuun suhde demokratiaan jää hämäräksi ja omaksutaan helposti naiivi suhde poliittisiin ohjelmiin. Moraalisen työnjaon näkökulma auttaakin arvioimaan eri yritys vastuukäsitysten yhteiskunnallisia vaikutuksia ja tuo yritys vastuun poliittisen teorian piiriin. Näkökulmasta on mahdollista saada lisävaloa myös siihen, miten uusliberalismin mahdollinen rantautuminen yhteiskuntaamme ja laajeneva yritys vastuun liittyvät toisiinsa.

Laajeneva yritys vastuun

Akateemiset esitykset yritys vastuusta lähtevät usein liikkeelle Milton Friedmanin näkemysten esittelyllä¹⁰. Friedmanille yritys vastuun on lain säätämää osakkeenomistajien taloudellisen edun maksimointia.¹¹ Hän katsoo, että yritys johto on suoraan vastuussa yrityksen omistajille, jotka odottavat johdolta maksimaalista taloudellista tulosta. Tämän tehtävän hoitaminen on Friedmanin mukaan riittävän haastavaa, ja johtaja voi haudata sosiaaliset näkemyksensä toimiessaan ammatillisessa roolissaan, koska hänellä ei ole tässä yhteydessä mandaattia toimia poliittikkona tai virkamiehenä. Lisäksi johdolta voi puuttua sosiaalisten kysymysten hoitamiseen tarvittavaa asiantuntemusta, osaamista ja resursseja.¹² Kuten arvata saattaa,

yritys vastuukeskustelun valtavirta ei hyväksy Friedmanin kapeaa käsitystä yrityksen sosiaalisesta roolista vaan pyrkii esittämään sille vaihtoehtoisen laajemman näkemyksen.¹³

Vaikutusvaltaisina lähestymistapa, joka yritys vastuudebatissa marssitetaan Friedmanin kantaa vastaan, on R. Edward Freemanin kuuluisaksi tekemän sidosryhmäteorian varaan rakentuva laajennettu käsitys yritys vastuusta.¹⁴ Freemanin teoretisointeihin tukeutuvassa ajattelussa yrityksen sosiaalinen vastuu ei rajoitu sen yhden sidosryhmän eli osakkeenomistajien taloudellisten etujen ajamiseen. Osakkeenomistajien lisäksi yrityksellä on muita sidosryhmiä, joihin johdolla on luottamukseen perustuva suhde, joka tuottaa yritykselle laajennetun vastuiden joukon.¹⁵

Kapeasti tulkittuna yrityksen sidosryhmiä ovat sen menestyksen kannalta elintärkeät ryhmät kuten asiakkaat, työntekijät, osakkaat, alihankkijat ja paikallisyhteisöt. Laajemmin nähtynä yrityksen vastuun piiriin kuuluvat kaikki ne ryhmät ja yksilöt, joihin yritys vaikuttaa ja jotka voivat vaikuttaa yritykseen.¹⁶ Raimo Lovion mukaan sidosryhmälähestymistavassa yrityksen suhdetta sidosryhmiin ei kutisteta taloudelliseksi kysymykseksi, vaan yritys nähdään laajemman sosiaalisen hyvinvoinnin edistäjänä.¹⁷

Akateemisissa keskusteluissa on esitetty myös pidemmälle meneviä yritys vastuun käsitteellistyksiä, joiden katsotaan heijastavan yritysten vallan kasvua globalisaation aikakaudella. Yritykset voivat paikata luontevasti valtiollisen kykenemättömyyttä hoitaa perustehtäviään avoimesti maailmantaloudessa.¹⁸ Esimerkki tästä ajattelusta on Cranin ja Mattenin laajennettu yritys kansalaisuuden idea, jonka pohjalta toimivat yritykset eivät enää kursaile ottaessaan hoitaakseen valtiolliselle perinteisesti kuuluvia vastuita, vaan niistä tulee avoimesti poliittisia toimijoita yhteiskunnassa. Yritykset omaksuvat julkiselle sektorille ennen kuuluneita ihmisten kansalaisoikeuksien, poliittisten oikeuksien ja sosiaalisten oikeuksien hallinnointiin liittyviä velvollisuuksia. Vastuullisuuden ideaalina yritys kansalaisuudessa onkin yritys, johon poliittinen aktiivisuus yhteiskunnassa voi kanavoitua entistä vahvemmin

perinteisten kanavien sijaan. Yrityskansalaiseksi itsensä mieltävä yritys pyrkii yhteiskunnan poliittisen vallan- ja vastuunjaon keskiöön.¹⁹

Akateemista yritysvastuun politiikkaa

Vaikka yritysvastuun määritelmää on laajennettu akateemisessa keskustelussa, sen yhteiskunnallista kontekstia tai poliittista oikeutusta ei käsitellä. Keskustelua hallitsee instrumentalistinen lähestymistapa. Avainkysymyksiä ovat yritysvastuun muotojen, työkalujen ja johtamistapojen suhteet yrityksen taloudelliseen tai sosiaaliseen menestykseen.²⁰ Lähestymistavan ihanteena on yritys, jolla on hallussaan mahdollisimman laaja(n) yritysvastuun työkalupakki tehokkaasti kilpailustrategiaan integroituna.²¹ Tavoitteena on siis strategisen yritysvastuun ideaalin kehittäminen ja sen käytännön toimeenpanon tarkastelu sivusta ”tieteellisen puolueettomuuden hengessä”²². Tästä näkökulmasta huomion kiinnittäminen yritysvastuun poliittisuuteen hämää positiivista kuvaa vastuullisuudesta yritysten kilpailuedun lähteenä.²³

Akateemisen keskustelun vaikenemista yritysvastuun poliittisuudesta tukee myös laajenevan yritysvastuun nauttima positiivinen eettinen imago, joka ehkäisee ilmiön laajempaa yhteiskunnallista arviointia. Normatiivinen etiikka ”integroituu” valtavirtakeskusteluun pääasiassa siten, että vapaaehtoisesti eettisten vastuiden ja hyväntekeväisyystehtävien hoidon maksimoiva yritys edustaa valveutuneen ja vastuullisen yrityksen ideaalia.²⁴ Yritysvastuu voidaan siis kehystää niin, että poliittinen keskustelu teemasta vaimenee.

Akateeminen yritysvastuukeskustelu ei ole myöskään irrallaan laajentuvasta yritysvastuun liiketoiminnasta, jolla on vaikutuksensa myös tieteessä vahvoina pidettyihin yritysvastuun käsitteellistysiin. Esimerkiksi konsultit myyvät tavallisesti vastuutuotteillaan yrityksille kilpailuetua suhteessa toisiin yrityksiin. Yritysvastuu on luontevaa käsittää tässä yhteydessä laajojen yritysvastuukäsitysten mukaisesti eikä viranomaisten kanssa avoimessa yhteistyössä tehtäväksi yhteiskuntarakenteen kehittämiseksi. Samaten vaikka monet kansalaisjärjestöt yrittävät pitää tarmokkaan ”vallan vahtikoiran” tavoin huolta yritysten sanojen ja tekojen vastaavuudesta, niiden oman toiminnan oikeutus tulee edellyttäneeksi vastinparikseen laajan yritysvastuun. Työskentely enemmän tai vähemmän tietoisesti tällaisen käsityksen yleisen uskottavuuden puolesta on näiden järjestöjen toiminnan olennainen vaikkakin vähälle julkiselle huomiolle jäävä ulottuvuus.

Instrumentaalisen suuntauksen poliittiset implikaatiot tulevat kuitenkin ilmi, kun tarkastellaan sen edustajien jännitteistä suhdetta kapeaan yritysvastuun määritelmään. Vaikka Friedmanin määritelmää on laajennettu, hänen tietyt poliittiset näkemyksensä ovat säilyneet taustaletuksina.

Yleisesti on tiedossa, että Friedman ei ole ainoastaan yritysvastuun teoreetikko. Hänen edustamaansa poliittista ajattelusuuntausta kutsutaan uusliberalismiksi tai

libertarismiksi. Sen pääedustajia ovat Friedmanin ohella filosofit tai taloustieteilijät Friedrich Hayek, Ludwig von Mises, Robert Nozick, James M. Buchanan ja David Gauthier.²⁵ Yhteiskunnallisena ideaalina ajatussuuntauksessa on pohjoismaisesta näkökulmasta ohut ’yövärtijävaltio’, jonka tehtävät ovat rajoittuneet yksilöiden, yhdistysten ja yritysten välisten sopimusten ylläpitämiseen sekä toimijoiden suojelemiseen. Tätä laajemman auktoriteetin omaava valtio nähdään tunkeilevaksi ja holhoavaksi.²⁶

Friedmanilla ohuen yhteiskuntarakenteen ihanne ja kapea yritysvastuu tulevat kuitenkin samassa paketissa. Yritysten tehtävä on mainittu osakkeenomistajien varallisuuden maksimointivallitsevan lainsäädännön puitteissa.²⁷ Valtion tehtävä on puolestaan ylläpitää lakia ja järjestystä, määrittellä omistusoikeudet ja muut taloudellisen pelin säännöt, ratkoa sääntöjen tulkintaa koskevat kiistat, saattaa voimaan sopimukset, edistää kilpailua ja tarjota rahajärjestelmä. Hänen mukaansa ”valtiovallalla on huomattavasti rajoitetummat toiminnot ja se pidättäytyy lukuisista aktiviteeteista, joita nykyinen valtio hoitaa Yhdysvalloissa ja muissa länsimaissa.”²⁸

Akateemisen yritysvastuukeskustelun valtavirta on pyrkinyt korvaamaan kapean yritysvastuukannan laajemmalla. Friedmanin poliittinen teoria on kuitenkin saanut jäädä alalla taustaoletukseksi. Esimerkiksi Freemanin sidosryhmäteorian pohjalle rakentuvan laajennetun yritysvastuukäsityksen kritiikki koskee Friedmanin yritysvastuukäsitystä, eikä hänen poliittista teoriaansa.²⁹ Myöskään Cranin ja Mattenin yrityskansalaisuuden ideassa ei tarkastella systemaattisesti Friedmanin poliittista teoriaa.³⁰

Libertaristisen poliittisen teorian jättäminen taustaoletukseksi sopii alaa hallitsevalle instrumentalistiselle paradigmatteille, joka pyrkii tuottamaan sekä laajan yritysvastuun ymmärryksen että strategisesti uskottavan yritysvastuun käsitteellistys. Libertarismi minimivaltioideoineen tarjoaa runsaasti tilaa laajalle yritysvastuulle, koska libertarismi jakaa yhteiskunnassa vastuuta julkisten poliittisten ja sosiaalisten instituutioiden sijaan juuri liikeyritysten kaltaisille taloudellisille toimijoille.³¹ Laajenevan yritysvastuun libertaristisen poliittisen taustan näkyvä liputtaminen voisi kuitenkin politisoida liiaksi yritysvastuuta ja heikentää sen strategista uskottavuutta. Lähestymistapa mahdollistaa myös laajenevan yritysvastuun eettisen imagonrakennuksen, koska libertaristinen taustaideologia korostaa moraalisen arvona taloudellisten toimijoiden vapaaehtoista itsesääätelyä. Kiinnostavasti vasta laajan yritysvastuun saatua tukevan aseman alalla on laajenevan yritysvastuun teoreetikko Freeman ryhtynyt puhumaan julkisesti lähestymistapansa poliittisesta taustasta ja mennyt mukaan artikkeleihin, joissa hänen sidosryhmälähestymistapansa linkitetään libertaristiseen poliittiseen filosofiaan ja managerialistiseen näkemykseen yritysvastuusta.³²

Akateemisen yritysvastuukeskustelun poliittisuus voi kuitenkin olla sekä tietoista että vähemmän tietoista, eikä ilmiön systemaattista tarkastelua voi rakentaa sen varaan, että alan teoreetikot ja toimijat tulevat poliittisesti ulos

kaapista. Yritysvastuun poliittisuuden ymmärtämiseen tarvitaan teoreettisempaa näkökulmaa. Tarjoamme tähän tarkoitukseen moraalisen työnjaon käsitettä, jonka esittelemme seuraavassa sekä arkijärjen että poliittisen filosofian käsitteenä.

Moraalisesta työnjaosta

Yhteiskunnallinen elämä vaatii jäseniltään vastuun kantamista sosiaalisen yhteistoiminnan poliittisiin, taloudellisiin ja henkisiin edellytyksiin liittyvistä asioista. Sitä voidaan kutsua *moraaliseksi työksi*. Teemme tätä työtä tavallisesti siihen erityistä huomiota kiinnittämättä arjen eri rooleissa kuten ystävinä, kasvattajina, kansalaisina, kulluttajina sekä näiden roolien rajapinnoilla. Ilman suhteellisen kehittyntä ja kattavasti yhteiskunnan jäseniä koskevaa moraalisen työnjaon järjestelmää nykymuotoinen yhteiskuntaelämä ei olisi mahdollista, ja psykologinen koossapysymisemme olisi ihme.³³

Moraalisen työnjaon käsite viittaa niihin tapoihin, joilla yhteiskunnassa jaetaan moraalista työtä keskeisten poliittisten ja sosioekonomisten instituutioiden, erilaisten käytäntöjen, konventioiden ja rituaalien sekä erilaisten toimijoiden välillä. Käsite kohdistaa huomion ihmisten tapaan järjestää ja koordinoita yhteiskunnallista yhteistoimintaansa erilaisten julkisten ja vähemmän julkisten sääntöjärjestelmien avulla. Tällaisia käytäntöjä tai instituutioita hyödyntäen tuotetaan myös keskeiset yhteiskuntaelämämme moraalisen järjestyksen elementit.

Suomalaisen yhteiskunnan sosiaali- ja taloushistoria tarjoaa yritysvastuun kannalta kiinnostavia moraalisen työnjaon järjestelmien esimerkkejä.³⁴ Kuten tiedetään, teollistumisen alkuvaiheissa maamme tiettyjä teollisuuspaikkakuntia hallitsivat teollisuuspatruunat, jotka toteuttivat nykynäkökulmasta laaja-alaista strategista yritysvastuuta. Patruunat toimivat olosuhteissa, joissa julkisen vallan järjestämä taloudellisen toiminnan moraalinen infrastruktuuri oli hyvin ohut. Saadakseen yritystensä käyttöön työkykyisiä ihmisiä he huolehtivat yritystensä sijaintipaikkakunnilla ihmisten turvallisuuteen, koulutukseen, terveyteen, liikkumiseen, asumiseen ja sosiaaliseen kanssakäymiseen liittyvien perustarpeiden toteutumisesta. Näistä teollisuuskeskuksista tuli kuitenkin vaiheittain hyvin erilaisia moraalisen työnjaon järjestelmiä, kun suomalaisen hyvinvointivaltiohistorian edetessä patruunat siirsivät yritystensä keskeiset sosiaaliset vastuut ympäröiville kunnille, joista tuli julkisia palveluntuotantojärjestelmiä.

Tutustuminen patruunatalouteen osoittaa, että yhteiskunnan moraalisen työnjaon tapa vaikuttaa myös siihen, miten vapaita ja tasa-arvoisia yhteiskunnan jäsenet ovat. Moraalinen työnjako onkin poliittinen kysymys eikä pelkkä tekninen moraalisten resurssien tehokkaan kohdentamisen ongelma. Käsite on käytössä angloamerikkalaisessa poliittisessä filosofiassa ja viittaa yhteiskunnallisen vastuun jakoon keskeisten poliittisten ja sosioekonomisten instituutioiden ja toimijoiden välillä. Se on noussut viime vuosikymmeninä esiin erityisesti kes-

kustelussa, joka koskee John Rawlsin lähestymistapaa yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen. Keskustelun ydinteema on, missä määrin yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus on yhteiskunnan keskeisten julkisten instituutioiden järjestelmän eli yhteiskunnan perusrakenteen tontille kuuluva asia ja mikä on järjestelmän puitteissa operoivien toimijoiden vastuu siitä.³⁵

Poliittiset teoriat voidaan nähdä erilaisina käsityksinä sopivasta moraalista työnjaosta yhteiskunnassa. Yksi poliittisen filosofian tuore tutkimusteema onkin oikeudenmukaisuusteorioiden sisältämien moraalisen työnjaon ideoiden kartoittaminen ja arviointi.³⁶ Esimerkiksi libertaristinen yhteiskuntakäsitys sisältää moraalisen työnjaon idean, joka on varsin erilainen kuin angloamerikkalaisen poliittisen filosofian valtavirran muodostavan liberaalin tasa-arvokäsityksen näkemys sopivasta tavasta koordinoita moraalista työtä yhteiskunnassa.

Libertaristinen moraalisen työn jako

Libertaristinen poliittinen teoria on ollut 1980-luvulta asti muodikas kahlitsemattoman kapitalismin moraalinen oikeutus. Tälle yhteiskuntakäsitykselle kommunismi ja sosialismi ovat olleet perinteisesti ideologisia päävihollisia. Menetettyään vihollisensa reaalisen ilmentymän Neuvostoliiton ja sen komentotalouden libertarismi on pyrkinyt edustamaan erilaisten hyvinvointivaltiomallien moraalista kritiikkiä.³⁷

Libertaristisen näkemyksen mukaan yhteiskunta rakentuu historian prosessissa moraalisesti oikein yksittäisten toimijoiden välisen vuorovaikutuksen pohjalta. Toistensa vapauksia ja omistuksia kunnioittavat toimijat kykenevät tuottamaan keskinäisten sopimustensa pohjalta oikeudenmukaisen yhteiskunnan ja pitämään sitä yllä.³⁸ Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus ei tule yksittäisten toimijoiden välisten vapaiden vaihtosuhteiden ulkopuolelta, vaan se syntyy näissä paikallisissa sopimussuhteissa. Tälle ajatusperinteelle paradigmaattinen malli oikeudenmukaisen yhteiskunnan järjestäytymisestä on idea vapaiden markkinatoimijoiden välisestä vuorovaikutuksesta.³⁹

Libertarismissa toimijoiden keskinäisen vuorovaikutuksen ylittävät yhteiskunnalliset taustarakenteet ovat tarpeen vain siinä määrin kuin ne tukevat toimijoiden omistusoikeuksien kunnioitusta ja negatiivisesti ymmärrettyä vapautta, joka viittaa ihmisten toiminnan muodollisten esteiden puuttumiseen. Kaikki moraalisesti arvokas sijoittuu yksittäisten toimijoiden väliin suhteisiin, ja yhteiskunnan julkinen moraalirakenne pyritään pitämään mahdollisimman ohuena.⁴⁰

Libertarismi painottaa siis toimijoiden välisen vuorovaikutteisen moraalisen työn merkitystä eettisen yhteiskuntaelämän rakentumisessa. Samalla se vähättelee julkisten ja demokraattisten taustarakenteiden välityksellä tehtävän moraalisen työn roolia vapautta ja omistuksia kunnioittavassa yhteiskunnassa.⁴¹ Libertaristinen moraalisen työnjaon idea vie myös akateemisessa yritysvastuukeskustelussa huomion pois laajemmista yhteiskunnal-

”Poliittiset teoriat voidaan nähdä erilaisina käsityksinä sopivasta moraalisesta työnjaosta yhteiskunnassa.”

lisen oikeudenmukaisuuden rakenteellisista kysymyksistä kohti toimijoiden välisiä ja pienemmän mittakaavan vuorovaikutuksellisia ongelmia.⁴²

Liberaali näköala

Angloamerikkalaisen poliittisen ajatteluperinteen valtavirtaa kutsutaan usein liberaaliksi tasa-arvoksi.⁴³ Tradition merkittäviä edustajia ovat John Rawls, Ronald Dworkin, Amy Gutmann, Martha Nussbaum, Amartya Sen ja Thomas Scanlon. Yhdistävän näkemyksen mukaan oikeudenmukaisuuden kannalta ongelmallisia ovat erityisesti sellaiset ihmisten väliset epätasa-arvoisuudet, jotka ovat ihmisten omien valintojen ja vastuun ulottumattomissa.⁴⁴

Liberaali tasa-arvoperinne näkee juuri yksilön vapautta ja vastuuta korostavan libertarismien näiden liberaalistien perusarvojen kannalta ongelmallisena näkemyksenä. Ajatteluperinteessä katsotaan, että libertarismi antaa yksipuolisen negatiivisen vapauden ihanteensa, omistusoikeuskäsityksensä ja kehittymättömän moraalisen työnjakonäkemyksensä nimissä yhteiskunnallisen vallan kasautua historian kuluessa siten, että ihmisten itsensä sijaan heidän elämännäkymiensä määrittelijöiksi tulevat historiallisesti muotoutuneet ja vallan kasautumista heijastavat epätasa-arvoiset yhteiskuntarakenteet. Tavallisesti perinteen edustajat suosittelivat sellaisten yhteiskunnallisten instituutioiden kehittämistä, jotka tuottaisivat ihmisille yhtäläiset resurssit sekä mahdollisuudet hallita omaa elämäänsä. Rawlsin tuotantoon pohjautuen⁴⁵ esittelemme liberaalin tasa-arvoteorian moraalisen työnjaon näkökulmia.

Rawlsin liberaali tasa-arvoteoria ottaa ensisijaiseksi tarkastelun kohteekseen liberaalidemokraattisen yhteiskunnan. Sen ytimessä on moraalisen työnjaon näkökulmasta hahmotettava oikeudenmukaisuuden ongelma. Rawls katsoo, että länsimaisen yhteiskunnan perustava oikeudenmukaisuuskysymys koskee sitä, missä määrin ihmiset voivat itse päättää elämästään. Tavallisesti liberaali ajattelu lähtee siitä, että ihmisten tulisi voida olla mahdollisimman pitkälle itse vastuussa harkittujen valintojensa kautta omasta elämästään. Tämän myös libertarismien korostaman individualistisen näkemyksen kannalta haasteellista on, että ihmiset syntyvät myös liberaaliin yhteiskuntaan ilman omaa valintaansa, eikä heillä ole aitoa ulospääsyä tästä rakenteesta. Syntyessään ihmiset tulevat rakenteeseen, joka sisältää erilaisia sosiaalisia lähtöasemia, jotka tuottavat ilman omia valintoja erilaisia elämännäkymiä. Samalla he tulevat osaksi rakennetta, joka suosii tiettyjä luontaisia kykyjä toisten kustan-

nuksella. Myös nämä elämännäkymiin vaikuttavat tekijät ovat ihmisten valintojen ulottumattomissa. Liberaalin ajattelun ytimessä oleva yksilön itsehallinnon ajatus ajautuukin ongelmiin jo lähtökohdissaan.⁴⁶

Rawlsin liberaalissa tasa-arvoteoriassa katsotaan, että sopivalla moraalisen työn jaolla yhteiskunnan jäsenet voivat ottaa elämänsä riittävästi hallintaansa. Rawls olettaakin, että ihmisillä on kollektiivisina poliittisina toimijoina riittävästi liberaalien ihanteiden toteuttamisen vaatimaa sosiaalisen todellisuuden hallintakykyä. Ratkaisevaa lähestymistavassa on yhteiskunnan poliittisen ja sosioekonomisen perusrakenteen eli keskeisten julkisten instituutioiden järjestelmän demokraattinen säätely ja suunnittelu. Suunnittelu pyrkii siihen, että rakenteessa toimijoiden tekemä moraalinen työ ei uusinnalla vallitsevan yhteiskuntarakenteen epätasa-arvoisuuksia. Lisäksi tavoitteena on rakenne, jossa toimijat voivat keskittyä itselleen sopivaan moraaliseen työhön ja jossa yhteiskunnan eri jäsenten vastuutyö kanavoituu yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden kannalta suotuisasti.⁴⁷

Toisin kuin libertaristit, Rawls väittää, että yksittäisten toimijoiden moraalinen valvutuneisuus ja vapaasti syntyneiden paikallisten sopimusten kunnioittaminen eivät riitä toteuttamaan keskeisiä liberaaleja arvoja. Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus voikin jäädä haaveeksi, vaikka kaikki toimijat kunnioittavat vuorovaikutuksessa toistensa oikeuksia ja reiluja paikallisia taloudellisen kanssakäymisen normeja. Ilman yhteiskunnallisten instituutioiden ylläpitämää taustaoikeudenmukaisuutta toimijoiden välisten vuorovaikutusten historiallisesti kasautunut tulos voi olla ihmisten reaalisen vapauden ja tasa-arvon kannalta ongelmallinen. Jotta ihmiset voisivat olla aidosti ja tasapuolisesti oman elämänsä ohjaksissa, tarvitaan toimijoiden selän takana moraalista työtä tekevää tai taustaoikeudenmukaisuutta ylläpitävää yhteiskunnan perusrakennetta.⁴⁸

Rawlsin liberaalin tasa-arvoteorian edellyttämää taustaoikeudenmukaisuutta ylläpitävä perusrakenne ei voi olla libertarismien minimivaltio, koska se antaa ihmisten valintojen ulottumattomissa olevien sosiaalisten ja luonnollisten satunnaisuuksien määrittellä ihmisten elämännäkymät⁴⁹. Sen sijaan tarvitaan yhteiskuntarakennetta, joka takaa perustuslaillisesti kansalaisille yhtäläiset ja laajat vapausoikeudet sekä sosioekonomisessa osassaan yhtäläiset mahdollisuudet ja taloudelliset resurssit. Niiden avulla vapauksien ja mahdollisuuksien käyttö on kaikille aidosti mahdollista. Käytännössä näin tullaan oikeutaneeksi liberaalidemokraattisten perusarvojen pohjalta pohjoismaista hyvinvointivaltioihannetta vastaavan yhteiskunnan perusrakenne.

Yritysvastuun poliittisia tulkintoja

Moraalisen työnjaon käsitteen innostamat pohdinnat yhteiskuntarakenteen merkityksestä avaavat uusia mahdollisuuksia yritysvastuukeskustelulle. Käsitteen avulla erilaiset vastuunäkemykset voidaan suhteuttaa yhteiskunnalliseen taustaan.

Yhdistettäessä libertaristinen minimivaltio kapeaan käsitykseen yritysvastuusta syntyy moraalisen työnjaon järjestelmä, jota kutsumme minimivaltioksi kapealla yritysvastuulla. Järjestelmä on tiivistettynä Taulukon 1 ensimmäisessä solussa.⁵⁰ Tästä järjestelmästä puuttuvat yhteiskunnan sosioekonomiset rakenteet, jotka voisivat huolehtia ihmisten sosiaalisten ja taloudellisten lähtökohtien tasa-arvoisuudesta sekä tasata ”matkan varrella” kasautuvia eroja. Yritykset voivat keskittyä yhteiskuntarakenteen erityisuojeleuksessa osakkeenomistajien taloudellisten etujen ajamiseen. Tällä järjestelmällä onkin taipumus tuottaa epätasa-arvoinen taloudellisen vaurauden jakauma kansalaisten kesken.

Yhdistettäessä libertaristinen minimivaltio laajaan yritysvastuuseen, jossa yritys omaksuu yhä enemmän poliittisia ja sosiaalisia vastuuta yhteiskunnassa, saadaan moraalisen työnjaon järjestelmä, jota kutsumme minimivaltioksi laajalla yritysvastuulla. Järjestelmä on tiivistettynä Taulukon 1 toisessa solussa. Akateeminen yritysvastuukeskustelun valtavirta on puolustanut siirtymistä kapeasta yritysvastuusta kohti laajaa yritysvastuuta libertaristisella minimivaltio-oletuksella. Suositus tehdään kuitenkin strategisen sidosryhmäjohtamisen tai muiden *management*-ideoiden nimissä, ilman julkisia yhteiskunnallisia perusteluja. Liikkuminen minimivaltiosta kapealla yritysvastuulla kohti minimivaltiota laajalla yritysvastuulla voidaan ymmärtää prosessiksi, jossa poliittista valtaa ja vastuuta kanavoidaan yhteiskunnassa epätasa-arvoisen taloudellisen vallan keskittymille eli liikeyrityksille ja niiden sidosryhmille. Tässä prosessissa epätasa-arvoinen

taloudellinen valta tulee hallitsemaan yhteiskunnallista elämää kokonaisvaltaisemmin ja se siirtyy demokraattisen poliittisen vallan ulottumattomiin. Mieleen tulevat patruunatalouden ajat.⁵¹

Yhdistämällä pohjoismainen hyvinvointivaltio ja kapea yritysvastuu saadaan moraalisen työnjaon järjestelmä, jota kutsumme nimellä hyvinvointivaltio kapealla yritysvastuulla. Järjestelmä on tiivistettynä taulukon 1 solussa 3.⁵² Laajentamalla yritysvastuuta hyvinvointivaltio-oletuksella saadaan puolestaan moraalisen työnjaon järjestelmä, jota kutsumme nimellä hyvinvointivaltio laajalla yritysvastuulla. Järjestelmä on taulukossa 1 solussa 4.⁵³ Akateeminen yritysvastuukeskustelun valtavirta ei ole kuitenkaan tarkastellut näitä soluissa 3 ja 4 tiivistettyjä moraalisen työnjaon järjestelmiä eikä liikkumista niiden välillä. Ehkä hyvinvointivaltio on laajenevan yritysvastuun kannalta liian haastava konteksti, kun tarjolla on suotuisampi minimivaltiokehys. Toisin kuin minimivaltion ohuus, hyvinvointivaltion laajat julkiset rakenteet eivät takaa suuria ja helposti valloitettavia markkinoita laajalle yritysvastuulle ja taloudellisesti vahvoja toimijoita näiden markkinoiden hyödyntäjiksi. Pohjoismaisten hyvinvointirakenteiden ohentaminen sitä vastoin kasvattaa laajan yritysvastuun kysyntää ja tarjontaa.

Yhteiskunnallisesti merkittäviä ovat siirtymät yhdestä yhteiskunnan perusrakennetyypistä toiseen ja laajenevan yritysvastuun rooli tällaisten kansalaisten vapauden ja tasa-arvon kannalta mullistavien prosessien yhteydessä. Näyttäisi siltä, että laajenevan yritysvastuun tekniikat ovat ennemminkin osia sellaisissa poliittisissa ohjelmissa, jotka ovat siirtämässä suomalaista yhteiskuntaa kohti libertaristisia moraalisen työnjaon järjestelmiä kuin ylläpitämässä pohjoismaista moraalijärjestystä. Käytännössä tämä tarkoittaisi taloudellisen vallan yhteiskunnallisen merkityksen huomattavaa vahvistamista ja demokraattisen vallan otteen heikentämistä taloudesta. Taloudesta ei py-

TAULUKKO I: MORAALISEN TYÖNJAON JÄRJESTELMIÄ

<i>Politiikka/Yritysetiikka</i>	Libertarismi	Liberaali tasa-arvo
Kapea yritysvastuu	1. Minimivaltio kapealla yritysvastuulla <i>Milton Friedman, Björn Wahlroos</i>	3. Hyvinvointivaltio kapealla yritysvastuulla <i>Varhainen suomalainen hyvinvointivaltio (ks. av. 52)</i>
Laaja yritysvastuu	2. Minimivaltio laajalla yritysvastuulla <i>Akateemisen yritysvastuukeskustelun valtavirta Patruunatalous (ks. av. 51)</i>	4. Hyvinvointivaltio laajalla yritysvastuulla <i>Tarja Halonen</i>

rittäisi liberaalin tasa-arvoajattelun mukaiseen kansanvaltaistamiseen.

Yritysvastuu ei ole pelkkä strategisen johtamisen teema, vaan se koskettaa kansalaisten vapautta ja tasa-arvoisuutta ja on siten poliittinen kysymys. Yritysvastuukeskustelun onkin omaksuttava poliittisesti avoimempi ja avarampi suhde tutkimuskohteeseensa. On irrottauduttava yhdestä yritysvastuun poliittisesta taustasta ja hahmotettava vaihtoehtoja. Lisäksi alalla olisi käytävä avointa ja rationaalista keskustelua eri yritysvastuun poliittisten käsitysten välillä. Näihin haasteisiin vastaaminen vaatii yritysvastuudebatin akateemisen kontekstin laajentamista poliittisen teorian suuntaan.

Kiitokset Heidi Hirstolle, Simo Järvelle, Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttillalle, Kai Luotoselle, Ville Lähteelle, Maija-Riitta Ollilalle, Pekka Pälille, Kristina Rolinille, Keijo Räsäselle, Petri E. Räsäselle, Ville-Pekka Sorsalle, Armi Temmekselle ja anonymymille refereeille artikkelimme rakentavasta kommentoinnista.

Viitteet

- 1 Ks. Eräsaari 2002; Heiskala & Luhtakallio 2006; Julkunen 2001; Saari & Yeung 2007; Patomäki 2007.
- 2 Ks. Väyrynen 2001, Heiskala & Luhtakallio 2006, Moisio 2007.
- 3 Ks. Tainio & Lilja 2003, Tainio et.al. 2003, Tainio 2006.
- 4 Patomäki 2007, Tienari 2008.
- 5 Crane & Matten 2004, Matten & Crane 2005, Walsh 2005.
- 6 Ks. McWilliams & Siegel 2001, Godfrey & Hatch 2007.
- 7 Ks. Jones & Wicks 1999, Wood 1991, Jones 1995.
- 8 Ks. Porter & Kramer 2006.
- 9 Scherer & Palazzo 2007
- 10 Jones, Parker & ten Bos 2005, 97; Mäkinen & Rolin 2007.
- 11 Friedman 1962; 1970.
- 12 Friedman 1970.
- 13 Crane & Matten 2004
- 14 Freeman 1984.
- 15 Mäkinen & Rolin 2007.
- 16 Freeman 1984, 25.
- 17 Lovio 2004, 54.
- 18 Scherer & Palazzo 2007, Walsh 2005,

- Matten et.al. 2003.
- 19 Crane & Matten 2004. Ks. myös Matten et.al. 2003, Matten & Crane 2005.
 - 20 Scherer & Palazzo 2007, Vogel 2005, Margolis & Walsh 2003.
 - 21 Porter & Kramer 2006, Wood 1991, Jones 1995.
 - 22 Scherer & Palazzo 2007.
 - 23 Vrt. Halme 15.2. 2008.
 - 24 Carroll 1991.
 - 25 Libertarismista laajemmin Loukola 1994, Saastamoinen 1998, Räsänen 2007.
 - 26 Nozick 1974, Rawls 1996, Mäkinen 2004b.
 - 27 Friedman 1962.
 - 28 Friedman 1962, 34-35.
 - 29 Mäkinen & Rolin 2007.
 - 30 Crane & Matten 2004.
 - 31 Mäkinen 2004b.
 - 32 Freeman & Phillips 2002, Freeman et.al. 2007.
 - 33 Durkheim 1997/1893, Dasgupta 1993, 105.
 - 34 Ks. Kettunen 1986, Kuisma 1993, Koskinen 2001
 - 35 Rawls 1971; 1996, Nagel 1991, Cohen 1997; 2000, Murphy 1998, Mäkinen 2004a; 2004b, Scheffler 2005, Freeman 2007.
 - 36 Scheffler 2005.
 - 37 Saastamoinen 1998.
 - 38 Nozick 1974, Rawls 1996, 262-265.
 - 39 Räsänen 2007.
 - 40 Hayek 1995/1944, Nozick 1974.
 - 41 Mäkinen 2004b.
 - 42 Marens 2007.
 - 43 Kymlicka 2002; Scheffler 2005.
 - 44 Kymlicka 2002, 97.
 - 45 Rawls 1971; 1996; 1999a; 1999b; 2001.
 - 46 Rawls 1971 luku II.
 - 47 Rawls 1996, luento VII.
 - 48 Rawls 1996 luento VII.
 - 49 Rawls 1971, 1996, Mäkinen 2004a, Freeman 2007.
 - 50 Suomessa Sammon konserninjohtaja Björn Wahlroos näyttää edustavan tätä kantaa. Hänen mukaansa yritysten tehtävä on osakkeenomistajien varallisuuden kartuttaminen. Verojen alentaminen on lisäksi hänelle aina oikeaa yhteiskuntapolitiikkaa, ja tuloerojen kasvusta on tässä yhteydessä turha huolestua. Ks. Wahlroos 2007; 2008.
 - 51 Esimerkki tältä ajalta on pieni Mäntän kunta Pohjois-Hämeessä vuosina 1880-1970, jolloin Serlachiuksen suku pyöritti puuhiomoa (vuodesta 1868) ja paperitehdasta (vuodesta 1881 lähtien) ja synnytti ympärilleen paikkakunnan, joka oli jäsenineen vahvasti osa G. A. Serlachius Oy:n liiketoimintaa. Yrityksen johdossa olleet patruunat vastasivat suhteellisen pitkään paikkakunnan asukkaiden lähes koko elämästä. Syntynyttä moraalisen työnjaon järjestelmää on kuvattu mm. *Palkkatyöläinen*-lehdessä (25.4.2006)
 - 52 Esimerkki tästä on järjestelmä, joka syntyi kun Mänttä julkisten palveluiden järjestelmänä ”ulkoistettiin” 1960- ja 1970- lukujen aikana vaihteittain G. A. Serlachius -yhtiöstä tai se itsenäistyi osana suomalaista hyvinvointivaltioprojektia. Syntyi moraalisen työnjaon järjes-

telmä, jossa kuntalaisten arjen rakennusaineet ryhdyttiin vähitellen tuottamaan yrityksen ulkopuolisissa julkisissa instituutioissa. Samalla G. A. Serlachiuksen Mäntän paperitehtaan sidos ympäröivään paikkakuntaan purkaantui vaihteittain, ja yrityksen johtaminen ”ammattimaistui”. Tämä tendenssi vahvistui edelleen, kun G. A. Serlachius fuusioitui vuonna 1987 Metsäliiton teollisuuden kanssa Metsä-Serlaksi ja yrityksen pääkonttori siirtyi pois Mäntästä. Kun yrityksen ehkäpä etäisempi johtamisote vahvistui ja Serlachiuksen suvun sidos Metsä-Serlaan (ja Mäntän tehtaisiin) löystyi, vahvistui myös Mäntän tehtaiden rationalisointi. Nykyisin näistä tehtaista on jäljellä pehmpaperituotanto osana Metsäliitto-konserniin kuuluvaa MetsäTissue-yritystä. (ks. Mäntän tehtaiden vaiheista tarkemmin Sivonen 2004)

53 Suomalaisessa poliittisessa keskustelussa Presidentti Tarja Halonen on ehdottanut yritysvastuun laajentamista hyvinvointivaltiokehityksessä. Ks. Halonen 2008.

Kirjallisuus

- Carroll, Archie, The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*. July-Aug., 1991, 39-48.
- Cohen, Gerald, Where the Action Is: On the Site of Distributive Justice. *Philosophy & Public Affairs*, 26, 1997, 3-30.
- Cohen, Gerald, *If You're an Egalitarian How Come You're So Rich?* Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2000.
- Crane Andrew & Matten, Dirk, *Business Ethics: A European Perspective*. Oxford University Press, Oxford 2004.
- Dasgupta, Partha, *An Inquiry into Well-Being and Destitution*. Clarendon Press, Oxford 1993.
- Durkheim, Emile, *The Division of Labor in Society* (De la division du travail social, 1893). Engl. G. Simpson. The Free Press, New York 1997/1893.
- Eräsaari, Leena, *Julkinen tila ja valtion yhtiöittäminen*. Gaudeamus, Helsinki 2002.
- Freeman, Edward, R., *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Pitman, Boston 1984.
- Freeman Edward, R. & Phillips, Robert, A., Stakeholder Theory: A Libertarian Defense. *Business Ethics Quarterly*. Vol 12, Issue 3, 2002, 331-349.
- Freeman, Edward, R., Martin, Kirsten, Parmar Bidhan, Stakeholder Capitalism. *Journal of Business Ethics*. 74, 2007, 303-314.
- Freeman, Samuel, *Rawls*. Routledge, London & New York 2007.
- Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*. The University of Chicago Press, Chicago 1962.
- Friedman, Milton, The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits. *New York Times Magazine*. 13 Sept., 1970.
- Godfrey, Paul, C. & Hatch, Nile, W. Researching Corporate Social Responsibility: An Agenda for the 21st Century. *Journal of Business Ethics*. 70, 2007, 87-98.

- Halme, Minna, *Hyödynnä vastuullisuutta innovatiivisesti!* <http://www.hse.fi/FI/articles/research/article/110208.htm> 5.2.2008.
- Halonen, Tarja, Tasavallan presidentti Tarja Halosen puhe vuoden 2008 valtiopäivien avajaisissa 5.2.2008. <http://www.presidentti.fi/netcomm/news/showarticle.asp?intNWSAID=68125>
- Hayek, Friedrich, A. *Tie orjuuteen* (The Road to Serfdom, 1944). Suom. Jyrki Iivonen. Gaudeamus, Helsinki 1995.
- Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.), *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta*. Gaudeamus, Helsinki 2006.
- Jones, Thomas, M., Instrumental Stakeholder Theory: A Synthesis of Ethics and Economics. *Academy of Management Review*. 20, 1995, 404–437.
- Jones, Thomas, M. & Wicks, Andrew, C., Convergent stakeholder theory. *Academy of Management Review*. 24, 1999, 206–221.
- Jones, Campbell, Parker Martin & ten Bos, Rene, *For Business Ethics*. Routledge, London & New York 2005.
- Julkunen, Raija, *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Vastapaino, Tampere 2001.
- Kallio, Tomi, J., Taboos in Corporate Social Responsibility Discourse. *Journal of Business Ethics*. 74, 2007, 165–175.
- Ketunen, Pauli, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosiaalidemokratian ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. SHS, Helsinki 1986.
- Kuisma, Markku, *Metsäteollisuuden maa. Suomi metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. SHS, Helsinki 1993.
- Koskinen, Tarmo, *Suomi metsäsektoriyhteiskuntana*, HSE:n julkaisuja, Helsinki 2001.
- Kymlicka, Will, *Contemporary Political Philosophy An Introduction*. 2nd ed. Oxford University Press, Oxford 2002.
- Lagerspetz, Eerik, Talouden moraalit, moraaliton talous ja F. A. Hayekin uusliberalismi. Teoksessa Ilkka Kauppinen (toim.), *Moraalitalous*. Vastapaino, Tampere 2004, 92–134.
- Loukola, Olli, Miksi pysähtyä tähän? Eli liberalismista libertarismiin ja eteenpäin. Teoksessa Häyry, H. & Häyry, M. (toim.) *Ajatus 50, Teemanumero Vapaus ja moraalin perusta*. Suomen Filosofinen Yhdistys, Helsinki 1994. 69–99.
- Lovio, Raimo, Yrityksen sidosryhmät ja ympäristöjohtaminen. Teoksessa Heiskanen, E. (toim.) *Ympäristö ja liiketoiminta. Arkiset käytännöt ja kriittiset kysymykset*. Gaudeamus, Helsinki 2004, 53–68.
- Marens, Richard, Returning to Rawls: Social Contracting, Social Justice, and Transcending the Limitations of Locke. *Journal of Business Ethics*. 75, 2007, 63–76.
- Margolis, Joshua, D. & Walsh, James, P. Misery Loves Companies: Rethinking social initiatives by business. *Administrative Science Quarterly*. 48, 2003, 268–305.
- Matten, Dirk, Crane, Andrew, & Chappel, Wendy, Behind the Mask: Revealing the True Face of Corporate Citizenship. *Journal of Business Ethics*. 45, 2003, 109–120.
- Matten, Dirk & Crane, Andrew, Corporate citizenship: Toward an Extended Theoretical Conceptualization. *Academy of Management Review*. 30, 2005, 166–179.
- McWilliams, Abigail, & Siegel, Donald, Corporate Social Responsibility: A Theory of the Firm Perspective. *Academy of Management Review*. 26, 2001, 117–127.
- Moisio, Sami, Valtiomuutoksen tuottaminen Suomessa Poliittisen maantieteen näkökulma. *Politiikka* 4/07, 229–247.
- Murphy, Liam, Institutions and the Demands of Justice. *Philosophy & Public Affairs*, 22, 1998, 267–292.
- Mäkinen, Jukka, *John Rawlsin oikeudenmukaisuuskäsitteksen merkitys normatiiviselle taloustieteelle*. Helsinki School of Economics Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A–244, Helsinki 2004a.
- Mäkinen, Jukka, Oikeudenmukainen kestävä kehitys ja moraalisen työn jako. Teoksessa Heiskanen, E. (toim.) *Ympäristö ja liiketoiminta. Arkiset käytännöt ja kriittiset kysymykset*. Gaudeamus, Helsinki 2004b, 303–315.
- Mäkinen, Jukka & Rolin, Kristina, *Do Business Organizations Need an Ethics of Their Own?* Paperi esitely kokouksessa 23rd World IVR Congress of Philosophy of Law and Social Philosophy, Krakova, 1.–6.8.2007.
- Nagel, Thomas, *Equality and Partiality*. Oxford University Press, Oxford 1991.
- Nozick, Robert, *Anarchy, State, and Utopia*. Basic Books, New York 1974.
- Palkkatyöläinen*, Mäntän historiaa. <http://www.palkkatyolainen.fi/pt2006/pt0604/p060425-t2.html> 25.4.2006.
- Patomäki, Heikki, *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. WSOY, Helsinki 2007.
- Porter, Michael, E., & Kramer, Mark, R., Strategy & Society. Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. December, 2006, 77–92.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1971.
- Rawls, John, *Political Liberalism*. With a New Introduction and The “Reply to Habermas”. Columbia University Press, New York 1996.
- Rawls, John, *Collected Papers*. Freeman, Samuel (toim.) Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1999a.
- Rawls, John, *The Law of Peoples*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1999b.
- Rawls, John, *Justice as Fairness A Restatement*. Kelly, Erin, (toim.) Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2001.
- Räsänen, Petri, Uusliberalismi ja lupaus vapaudesta. *niin & näin* 4/07, 99–107.
- Saari, Juho, & Yeung, Anne, Birgitta, *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Gaudeamus, Helsinki 2007.
- Saastamoinen, Kari, *Eurooppalainen liberalismi. Etiikka, talous ja politiikka*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1998.
- Scheffler, Samuel, The Division of Moral Labour: Egalitarian Liberalism as Moral Pluralism. *Proceeding of the Aristotelian Society* Supplementary Volume 79, 2005, 229–253.
- Scherer, Andreas, Georg, & Palazzo, Guido, Toward a Political Conception of Corporate Responsibility: Business and Society Seen From a Hebermasian Perspective. *Academy of Management Review*. Vol. 32, No. 4, 2007, 1096–1120.
- Sivonen, Pauli (toim.) *Under the Eagle's Wings*. Publications series of the G.A. Serlachius Museum, no. 1, Gösta Serlachius Fine Arts Foundation, Mänttä 2004.
- Tainio, Risto, & Lilja, Kari, The Finnish business system in transition: outcomes, actors, and their influence. Teoksessa Czarniawska, B. & Sevón, G. (toim.) *The Northern Light – Organization Theory in Scandinavia*. Copenhagen Business School Press, Trelleborg 2003, 69–87.
- Tainio, Risto, Huolman, Mika, Pulkkinen, Matti, Ali-Yrkkö, Jyrki & Ylä-Anttila, Pekka, Global Investors Meet Local Managers: Shareholder Value in the Finnish Context. Teoksessa Djelic Marie-Laure & Quack, Sigrid (toim.) *Globalization and Institutions: Redefining the Rules of the Economic Game*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton 2003, 37–56.
- Tainio, Risto, Suomalaisen liiketoimintajärjestelmän rakenteellinen ja kulttuurinen muutos. Teoksessa Heiskala, R., & Luhtakallio, E., (toim.), 65–81.
- Tienari, Janne, *Siltuja kuulun yli: Globaali talous ja uusi suomalainen johtaminen*. Osuskunta Toivo, Helsinki 2008.
- Vogel, David, J., Is There a Market for Virtue? The Business Case for Corporate Social Responsibility. *California Management Review*. 47(4), 2005, 19–45.
- Väyrynen, Raimo, *Globalisaatiokritiikki ja kansalaisliikkeet*. Gaudeamus, Helsinki 2001.
- Wahlroos, Björn, Veronalennus on aina hyväksi. Esko Rantanen (toimittaja) *Talouselämä* 13.12. 2007, http://www.talouselama.fi/printview.do?f_id=1279726
- Wahlroos, Björn, Yrityksellä ei ole yhteiskuntavastuuta. Raija Hallikainen (toimittaja) *Tekniikka & Talous* 29.1.2008. <http://www.tekniikkatalous.fi/tyo/article56626.ece>
- Walsh, James, P., Book review essay: Taking Stock of Stakeholder Management. *Academy of Management Review*. 30, 2005, 426–452.
- Wood, Donna, J., Corporate Social Performance Revisited. *Academy of Management Review*. 16, 1991, 691–718.